

УДК 336.711

Н. І. Дучинська

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СУПЕРЕЧНОСТІ КОНЦЕНТРАЦІЇ КАПІТАЛУ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РИНКУ

Досліджено суперечності концентрації і нагромадження капіталу в економіці України. Акцентовано увагу на необхідності активізації стимулювання державою інвестиційної діяльності вітчизняних підприємств.

Ключові слова: концентрація капіталу, нагромадження капіталу, банківське кредитування, держава як інвестор.

Исследованы противоречия концентрации и накопления капитала в экономике Украины. Акцентируется внимание на необходимости активизации стимулирования государством инвестиционной деятельности отечественных предприятий.

Ключевые слова: концентрация капитала, накопление капитала, банковское кредитование, государство как инвестор.

Contradictions of the capital concentration and accumulation in Ukraine are analyzed in the article. The necessity of the national enterprises' investment activity boost activation by the state is emphasized.

Keywords: capital concentration, capital accumulation, lending, state as an investor.

Проблема концентрації капіталу актуальна в умовах формування сучасної структури національної економіки України шляхом інноваційно-інвестиційного розвитку. Теоретико-методологічні засади концентрації капіталу досліджують як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Значний внесок у розгляд даної проблеми зробили С. Кузнец, Р. Солоу, Дж. Стігліц, Й. Шумпетер та ін. Серед російських вчених слід відзначити М. Кондратьєва, Ю. Яковця та ін. Дослідженням зазначеного питання займаються і вітчизняні вчені: А. Гальчинський, В. Геєць, В. Базилевич, І. Лютий, С. Шумська та ін. [1].

Вітчизняні підприємства роблять кроки на шляху створення інноваційної економіки, освоюють випуск нової продукції, проте їм не вдається вирішити проблеми, що стримують розвиток економіки. Це – висока матеріало- та енергомісткість продукції, застарілі технології і устаткування, не завжди досконала структура самих підприємств.

Сучасний етап розвитку української промисловості характеризується активним пошуком концептуальних моделей організації і управління, які забезпечать поліпшення виробничих показників і конкурентну сталість підприємств у нестабільному ринковому середовищі. При цьому труднощів радикальних перетворень організаційної структури (злиття, розділення, виділення, об'єднання, придбання тощо) зазнають не тільки виробничі об'єкти, що в минулому мали державну форму власності, але й новостворені. Як показує досвід, розробка стратегій розвитку промислових підприємств на підставі оптимізації їх організаційної структури є діючим інструментом інтенсивного підвищення конкурентоспроможності підприємств.

Слід зазначити, що зміна форми власності підприємств сама по собі не гарантує поліпшення їх функціонування. Науковці наголошують, що «універсально

придатної» форми власності не існує, а для ефективності підприємства важливішою є не форма власності, а рівень розвитку конкуренції та структура ринку [2, с. 33].

Застосування способів концентрації капіталу в комплексі дає можливість промисловій компанії системно розвивати свої цілі і стратегії, підтримувати зворотні зв'язки з навколишнім ринковим середовищем, своєчасно обирати альтернативи адаптивної поведінки в мінливому інтеграційному просторі. Завдяки новим організаційним структурам реалізуються нові способи поєднання робочої сили із засобами праці, впроваджуються у виробництво нові види капіталу: соціальний, культурний, інтелектуальний, і відбувається його нагромадження. Останні процеси забезпечують синергетичну взаємодію капіталу і робочої сили і зворотний синергетичний ефект на промислове виробництво.

Головна відмінність методів організаційного розвитку від інших інструментів досягнення конкурентоспроможності полягає в тому, що даний комплекс дій націлений не на виконання окремих тактичних господарських завдань, а на складання довгострокової, багатоцільової стратегічної програми перебудови всієї виробничої структури. Особливе значення сьогодні для промислових підприємств має реструктуризація, мета якої полягає в досягненні відповідності організаційної форми підприємства вимогам сучасного ринку.

Реструктуризація спрямована на зміну застарілих методів управління виробничими структурами, усунення адміністративно-бюрократичних підрозділів та управлінських операцій, ліквідація яких може спростити і покращити якість управління. Програма перетворення організаційної форми виробничого комплексу включає заснування нових структур, що допоможе досягнути більшої інформативності, прозорості, чіткості, оперативності управління. Треба відзначити, що серед усіх інших інструментів ринкової адаптації реструктуризація дає не тільки найшвидший ефект, але часто й небажані наслідки. Підприємства не завжди послідовно впроваджують системне упорядкування своєї інфраструктури [3; 4].

Слід зауважити, що не завжди потрібно застосовувати реструктуризацію щодо державних підприємств, коли необхідно отримати потужні позитивні екстернальні ефекти, мінімізувати вплив природних монополій, створити нові галузі та контролювати «занепадаючі», підтримувати інноваційну та інвестиційну активність у відсталих та депресивних регіонах тощо [2, с. 33].

Розробка і здійснення комплексних програм реструктуризації повинні забезпечити чітко виражене поєднання завдань і заходів досягнення визначених орієнтирів, узгодити стратегії розвитку з можливими ресурсами. Етапність та альтернативність припускає можливість зміни видів стратегій і тактик їх реалізації.

Одним із найбільш істотних рішень у ході складання стратегії досягнення конкурентної спроможності шляхом реструктуризації є вибір головної, загальної мети організації – місії; усі інші цілі в стратегії розвитку розробляють для її здійснення. Значення місії неможливо перебільшити, вона є критерієм для всього наступного процесу розвитку [5].

Концентрація капіталу у вітчизняній економіці відбувається нерівномірно й суперечливо. Основну увагу приділено видобувним галузям, металургійній, хімічній, продукція яких користується попитом на світових ринках.

Недосконалість структурних реформ вітчизняної економіки стали причинами низького рівня її технологічного розвитку та конкурентоспроможності продукції,

призвели до росту обсягів імпортової продукції, поширення тіньового сектора, невисоких показників ВВП, які й досі не досягли рівня 1990 р.

Має місце висока фондозабезпеченість підприємств застарілими активами, що є негативним, стримуючим чинником зростання продуктивності праці і конкурентоспроможності продукції вітчизняних виробників. Водночас із низькими темпами введення та ліквідації основних фондів це призводить до технологічної відсталості виробництва і втрати конкурентних переваг на вітчизняному і світовому ринках [6, с. 63].

Окреслені вище проблеми характерні й для економіки Біларусі. Т. Тетеринець відмічає високу концентрацію основних засобів у позаоборотних активах промислових підприємств і низьку питому вагу нематеріальних активів, що в умовах інноваційного розвитку стримує прогресивне зростання. Спостерігається висока фондомісткість галузевої структури економіки, націленої на забезпечення екстенсивного шляху розвитку за рахунок збільшення обсягів виробництва продукції, а не покращення її якості [6, с. 63].

Концентрація капіталу і його нагромадження мають стати пріоритетними в машинобудуванні, продукція якого сприятиме технічному переозброєнню національної економіки. Проте в 2011 р. у структурі переробної промисловості України ця галузь займала лише 17,3 %, тоді як у розвинених країнах світу вона перевищує 30 %. Крім того, питома вага виконаних у країні наукових і науково-технічних робіт у ВВП постійно знижується. У 1996 р. вона становила 1,36 %, у 2000 – 1,16 %, у 2012 р. – 0,80 %. Погіршується і динаміка кількості цих робіт [7].

«Очікування того, що в нашій країні ринкові механізми стимулюватимуть підприємства до інноваційної діяльності на основі наукових розробок, фінансованих з їх власних коштів, не виправдалися. Хоча за 2000–2012 рр. частка таких розробок у структурі інноваційної діяльності за джерелами фінансування коливається від 79,6 до 65 %, все ж в абсолютних величинах вона є настільки мізерною, що не дозволяє підприємствам перейти на високотехнологічне виробництво. У загальній структурі народного господарства переважають види діяльності з середнім і низьким технологічним рівнем виробництва, частка яких у 2012 р. становила 81,6 %» [8, с. 13]. Зазначене є свідченням того, що державі не можна самоусуватись від регулювання структурної політики, фінансування інноваційної діяльності провідних галузей економіки.

Держава може використовувати власні кошти для інвестування інноваційних проєктів. Так, зі збільшенням ролі державних інвестицій в українській економіці спостерігається зростання частки коштів державного бюджету, наданих на фінансування капітальних інвестицій, у ВВП: у 2011 і 2012 рр. вона становила 1,4 і 1,2 ВВП відповідно порівняно з 0,9 % ВВП у 2009 р. [9, с. 79]. Бюджетні інвестиції в розвиток інфраструктури, впровадження інноваційних технологічних проєктів тощо сприятимуть зростанню обсягів приватних інвестицій.

Незважаючи на значні переваги, самоорганізаційні структурні механізми (ціноутворення, циклічного розвитку економіки) мають ряд суттєвих недоліків. Вони не забезпечують швидкої концентрації необхідних ресурсів для здійснення структурної перебудови та розвитку найбільш пріоритетних галузей, секторів, регіонів. Поширення монополістичних утворень, нездатність ринку стимулювати

ті галузі суспільного виробництва, які вимагають довгострокових інвестицій, обумовлюють доцільність державного регулювання економічної структури.

Особливістю сучасного розвитку фінансового сектора України є концентрація капіталу в банківській сфері, проте банки не завжди займають лідерські позиції у фінансово-промислових групах (ФПГ). Водночас ФПГ, корпорації і концерни потрібні державі як партнери для вирішення масштабних структурних проблем, науково-технічного розвитку економіки. Це пояснюється тим, що в них відбуваються процеси централізації і концентрації капіталу, який забезпечує досягнення стратегічних переваг у сфері інноваційного технологічного розвитку.

Лише незначна частина банків України входять до складу фінансово-промислових груп. Така організаційна форма сприяє активізації їх інвестиційної діяльності, оскільки банки мають гарантії у вигляді пакетів акцій підприємств і можуть систематично відслідковувати реалізацію інвестиційних проєктів шляхом участі в управлінні підприємствами, що теж є членами вказаних груп. Основний дохід банків від їх участі у фінансово-промислових групах – це додаткові дивіденди від підвищення ефективності роботи таких підприємств.

У структурі банків-лідерів («Райффайзен Банк Аваль», «УкрСиббанк», «ПриватБанк») виникли пенсійні фонди, компанії з управління активами та інститути спільного інвестування, тобто сформувалися фінансові групи. Зокрема, фінансова група, основою якої є «Райффайзен Банк Аваль», утворила відкритий та корпоративний пенсійні фонди, активно розвиває страховий напрямок. Така горизонтальна диверсифікація сприяє нагромадженню грошового капіталу, який можна використати для довгострокових інвестицій у реальний сектор економіки. Централізація в банківській системі України досі не набула значного поширення, хоча з розвитком фінансового ринку ситуація змінюється.

Слід зазначити, що злиття і поглинання в банківській сфері України ще не мають достатніх обсягів, проте зазначені процеси відбуваються у вітчизняній економіці. Основними покупцями банків є вітчизняні та іноземні фінансово-промислові групи, банки, холдинги.

Поширеним інструментом фінансування поглинання і злиття є ринок дешевих облігацій. Активну роль на ньому відіграють інвестиційні банки, що допомагають емітентам вибрати найбільш сприятливий час для розміщення нових випусків. Банки часто забезпечують проміжне фінансування емітента.

Останніми роками зацікавленість до українського ринку банківських послуг виявили російські банки, серед яких ВТБ, Внешкеономбанк (ВЕБ), Сбербанк Росії (у 2008 р. придбав український банк НРБ) і Банк Москви, а також приватний Альфа-банк. Майже чверть від загального обсягу іноземних інвестицій в український банківський сектор вкладено Росією, яка контролює в Україні 11 найбільш капіталізованих банків.

Вітчизняні банки включилися до процесу транскордонного злиття і поглинання. Прикладом може слугувати Ощадбанк, який у 2006 р. придбав 80 % казахстанського Техакабанку; Приватбанк – 75 % акцій грузинського Таобанку. А в 2007 р. Дельта-банк придбав 100 % акцій білоруського Атом-банку.

Необхідність концентрації капіталу у вітчизняній банківській системі зумовлена великою кількістю діючих банків, недокапіталізованістю українських банків

порівняно із зарубіжними, низькою концентрацією капіталу тощо. Крім того, державна підтримка, що надається банківській системі України, розрахована, як правило, на великі банки, що спонукає дрібні та середні банки до пошуку конкурентних можливостей, а саме злиття і поглинання.

Концентрацію капіталу в різних секторах економіки забезпечують банківські кредити. Науковці зазначають, що маючи значні обсяги кредитних ресурсів, банки не спрямовують їх у нефінансові корпорації для нагромадження реального капіталу. Це стосується перш за все використання довгострокового кредиту зі строком погашення понад п'ять років. Основний обсяг таких кредитів надається домашнім господарствам (182,3 млрд грн (35,6 %) у 2008 р.), тоді як нефінансовим господарствам – відповідно 50,1 млрд грн (9,8 %). У післякризовий період у результаті скорочення обсягів кредитів, наданих на строк понад п'ять років домашнім господарствам, зросла частка нефінансових корпорацій з 59,7 % до 65,6 % у 2012 р. [10, с. 111]. Причину вбачають у тому, що кредитувати домашні господарства під споживання більш вигідно і надійно. У зв'язку з цим пропонують вводити обмеження процентних ставок за кредитами, наданими населенню, як практикують у Німеччині та Японії. Це має сприяти перерозподілу напрямків банківських кредитних ресурсів і їх концентрації у сфері матеріального виробництва з метою нагромадження основного капіталу.

Слід зазначити, що протягом 1991–2012 рр. пріоритетними напрямками використання кредитних ресурсів, а тому і концентрації капіталу, в економіці України були торгівля та операції з нерухомістю. Зокрема, частка довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, станом на кінець 2012 р. дорівнювала 53,8 %, у тому числі кредитів зі строком погашення від одного до п'яти років було 47,3 % [10, с. 115]. Це означає, що держава має брати участь у регулюванні розподілу банківських кредитних ресурсів, направляючи їх у пріоритетні сфери розвитку економіки. Слушно також тимчасово (до п'яти років) запровадити нормативи використання банками кредитних ресурсів. Мається на увазі необхідність встановлення мінімальної частки кредитів, наданих банками підприємствам сфери матеріального виробництва, на рівні 60-65 % від загального обсягу залучених ресурсів, у тому числі й кредитів НБУ. Цей норматив, на думку науковців, зобов'яже банки більшу половину кредитних ресурсів направляти в пріоритетні галузі національної економіки, передусім у промисловість, сільське господарство, транспорт і зв'язок [10, с. 115].

Для активізації довгострокового банківського кредитування підприємств, що використовують позичені кошти за цільовим спрямуванням, а також для контролю за його цільовим використанням можна звільнити прибуток кредиторів і позичальників (або його частину) від оподаткування чи застосувати понижені ставки податку на прибуток. Звільнення від оподаткування вводиться на період впровадження інвестиційного проекту в дію. У противному разі позичальникам потрібно повернути «тіло» кредиту і сплатити відсотки кредиторам.

З метою посилення дієвості зазначених заходів і відповідальності позичальників слід передбачити ефективну систему штрафів для тих, хто порушує умови кредитування. Запропонований механізм активізуватиме обох учасників інвестиційного процесу та знизить ризики кредиторів і витрати на страхування.

Банки, крім того, рідше потраплятимуть у залежність від підприємств, які вчасно не освоюють запозичення і не можуть їх повернути.

У 2012 р. було прийнято законодавчі акти, що повинні активізувати інвестиційну діяльність щодо залучення інвестицій у пріоритетні галузі економіки. Серед них Закон України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» [11]. Пріоритетними є галузі економіки, орієнтовані на виготовлення високотехнологічної, конкурентоспроможної, екологічно чистої продукції, які б сприяли розвитку експортного потенціалу країни зі зростанням частки доданої вартості, створенню нових робочих місць тощо.

З 2014 р. у вітчизняній економіці передбачено застосування податкового стимулювання пріоритетних галузей економіки за податками на прибуток та додану вартість, митними зборами. Крім того, у ході нарахування амортизації основних засобів, що використовуються протягом реалізації інвестиційного проекту та входять до капітальних витрат на поліпшення земель, не пов'язаних з будівництвом, та будівель, застосовуватиметься метод прискореного зменшення залишкової вартості.

Слід зазначити, що в українській економіці залишаються невикористаними можливості іноземного інвестування, що потребує подальшої роботи уряду над вдосконаленням інвестиційної привабливості вітчизняного законодавства. Водночас науковці звертають увагу на висування до іноземних інвесторів вимог інвестиційної політики нового покоління. Основною особливістю інвестиційної політики нового покоління є акцент на розвиток внутрішнього інвестиційного ринку та збільшення значення останнього для розвитку національної економіки [9, с. 81].

Як свідчить проведене дослідження, процеси концентрації і нагромадження капіталу в економіці України супроводжуються суттєвими проблемами і суперечностями. Ринкові механізми нагромадження капіталу ще не сформувались, держава самоусунулась від управління цими процесами. У таких умовах вона має залишити за собою функцію створення умов для розвитку приватного підприємництва, нагромадження ним основного капіталу і регулювання процесів вкладення коштів у розвиток тих сегментів промисловості, які залишаються в її підпорядкуванні.

Таким чином, очевидно, що покращення соціально-економічного розвитку України потребує вдосконалення механізмів державної структурної політики. Для цього вважаємо за необхідне визначити місце та роль структурної політики в системі макроекономічного регулювання, а також механізми, які цьому сприятимуть.

Світовий досвід підтверджує наявність пасивної та активної структурної політики. У першому випадку структурна політика не має чітких планів та заходів проведення структурних змін і тому вони відбуваються під впливом ринкових механізмів, а державне регулювання здійснюється у межах зовнішньо-економічної, промислової, інноваційної та інших видів економічної політики. Активна структурна політика передбачає розробку прогнозів і планів структурних змін, створення механізмів їх реалізації, а також нових ринкових стимулів

підприємств до нагромадження основного капіталу, відтворення основних засобів у пріоритетних для суспільства галузях промисловості. Водночас держава має підтримати ініціативу приватних інвесторів, які відіграють важливу роль у нагромадженні основного капіталу і вибирають свої пріоритети. Це дасть можливість попередити виникнення нових проблем та суперечностей.

Бібліографічні посилання

1. Шумська С. С. Російський капітал в банківській системі України: динаміка розвитку та сфери інтересів / С. С. Шумська // Екон. теорія. – 2010. – № 4. – С. 58–73.
2. Кіндзерський Ю. В. Імператив використання державного сектору в модернізації економіки / Ю. В. Кіндзерський // Економіка України. – 2013. – № 11. – С. 41–50.
3. Палехова Л. Л. Формування стратегії розвитку промислових підприємств в умовах глобалізації / Л. Л. Палехова // Екон. вісн. Нац. гірн. ун-ту. – 2006. – № 8. – С. 68–72.
4. Дучинська Н. І. Нагромадження капіталу в умовах глобалізації інвестиційних процесів / Н. І. Дучинська // Економіка: проблеми теорії і практики : зб. наук. пр. – Д., 2005. – Вип. 207, т. 5. – С. 534–537.
5. Мазур И. И. Реструктуризация предприятий и компаний [Электронный ресурс] : справоч. пособие / И. И. Мазур, В. Д. Шапиро ; под ред. И. И. Мазура // EU-Ukraine action plan European neighbourhood policy. – Режим доступа : <http://www.delukr.cec.eu>, 2004
6. Тетеринець Т. А. Структурні зміни основного капіталу як фактор комплексної модернізації економіки Білорусі / Т. А. Тетеринець // Економіка України. – 2013. – № 11. – С. 61–76.
7. Официальный сайт Государственного комитета статистики Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Єщенко П. С. Економічне зростання без розвитку: причини і шляхи інноваційного перетворення економіки / П. С. Єщенко // Економіка України. – 2013. – № 10. – С. 4–20.
9. Затонацька Т. Г. Деякі аспекти імплементації інвестиційної політики нового покоління в Україні / Т. Г. Затонацька // Фінанси України. – 2013. – № 12. – С. 78–88.
10. Непран А. В. Взаємодія банківського і нефінансового секторів економіки: стимулювання інвестиційної активності / А. В. Непран // Фінанси України. – 2013. – № 12. – С. 109–121.
11. Закон України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» від 06.09.2012р. № 5205-IV [Електронний ресурс]: Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://www.sakon.rada.gov.ua>

Надійшла до редколегії 14.01.2014